

LIPCSEY ILDIKÓ:

ALEXANDRU DIMITRIE XENOPOL (1847–1920)

„Csak a történelem képes megtanítani minket arra, hogyan válhat valóssággá a szabadság és az egyenlőség”¹ – vallotta Xenopol, akit kortársai és a mai történettudomány egyhangúan úgy említ, mint az első, Románia történetét a kezdetektől feldolgozó monumentális mű alkotóját (a *Románok története Dácia Trajánában* 14 k.).² Őt tekintik a dákoróman kontinuitás elméletének megszilárdítójának, amivel az Erdélyi Iskola törekvéseit fejezte be. Az alapvető dokumentumok közreadásában a 48-as történész generáció munkájának folytatója volt. A román történetírást európai szintre emelte, amit még életében elismert a nemzetközi tudományos élet azzal, hogy a Francia Akadémia beválasztotta tagjai sorába. Résztvett a modern Románia alapjainak lerakásában, úgy is mint történész, és úgy is, mint liberális politikus. Mindezek után természetes, hogy az első világháborúig egy egész történész generáció választotta mesterének; így Nicolae Iorga és Constantin C. Giurescu, akik, ha történetírói módszeréhez és történetfilozófiai szemléletéhez nem is, de a nemzeti egységet illető koncepciójához mindvégig hűek maradtak. Iorga és Titulescu a két világháború között szállóigeként használta Xenopol szavait a román nép 1848-as balázsfalvi állásfoglalásával kapcsolatban: „itt megmutatta a román nép, hogy nem akar tovább a saját hazájában jobbgáysorban, és rabként élni.”

A közel fél évszázados alkotómunka természetéből kitűnik, hogy Xenopol a valóság komplex bemutatására törekedett, ezért azt a gazdaságtörténet, a szociológus és a filozófus szemével is nézte; valamint az, hogy a román történelem sorsfordulóit különös fogékonyságot mutatott. Ilyen sorsfordulónak tekintette: a dákorómai nép megmaradását, a román középkor nagy függetlenségi harcait, a nemzeti egység megvalósítására irányuló törekvéseket. E három problematika állandó jelenléte híven tükrözi Xenopol alapállását, miszerint: Románia története az egymástól eltérő fejlődés ellenére is Moldova, Havasalföld és Erdély együttes történetét jelenti, hiszen „ugyanazon vér folyik ereinkben”³ és „vágynk, törekvésünk csak az a szent cél fűtötte”⁴, hogy egy közös hazában élhessen végre a román nép.

*A balázsfalvi gyűlés 50. évfordulója alkalmából, 1898. május 10-én elmondott emlékbeszéd.

A. D. Kropotkin.

(1888)

Xenopol 1847-ben született Iaşiban, *Az eszmevilágom kialakulásának története* 73 oldalas önéletírása szerint apja angolszász családból származott, aki kalandos svédországi és törökországi vándorlás után érkezett meg Romániába, hogy nevét megváltoztatva és protestánsból ortodox-szá válna román legyen. Otthon a klasszikus és a nyugati nyelvek szeretetében nőtt fel; – „az Iliászból strófákat fújtam kívülről”⁵ – írja. A véletlennek köszönhető, hogy egy életre elkötelezte magát a történelemmel: Sturza herceg könyvtárában kezébe került Guizot műve az európai és a francia civilizáció történetéről, de studiumai során nemcsak a világ és hazája múltjával ismerkedett meg, hanem elsajátította azt az erkölcsi és politikai magatartást is, amelyet nála mindig az etikai szintre emelt nemzeti érzés mozgatott. Nem mulasztható el egyik 1913-ban elhangzott vallomásának a felelevenítése ezzel kapcsolatban: „nacionalista voltam attól kezdve, hogy a szellem pislákolni kezdett bennem, majd hogy a tudományok birodalmán belül kerültem, és az a feltett szándékom, hogy hazafiként szállok a sírba is.”⁶ Amikor 1867-ben a Junimea nevű folyóirat ösztöndíjával Berlinben és Gissenben folytatja továbbbi tanulmányait, olyan tudósokat volt szerencséje megismerni, mint Ranke, Theodor Mommsen, Ernst Curtius, Georg Gottfrid Gervinus. Európa társadalmi és szellemi forrongása nem hagyta érintetlenül Xenopolt. Alig egy éves külföldi tartózkodás után írta meg első és legjelentősebb történetfilozófiai munkáját, *A nemzeti kultúra*⁷ címmel. A romantika nemzeti mítosza jó talajra talált a nemzeti öntudat örökségével érkező ifjúnál, és a mű zárt eszmerendszere egy felfokozott nemzeti érzés szülötte. Kiindulópontja: „Mi, románok jól eszünkbe kell véssük, hogy a civilizáció útján elért haladásnak csak akkor van jelentősége számunkra is, ha visszatükröződik a mi nemzetünkre is. Ami a kozmopolitizmust illeti, az egyáltalán nem nekünk való.”⁸ A kultúra elemeinek két forrása van szerinte: a lélek és a külvilág impressziói, s bár a lelki élet törvényei általánosak, a környezet pedig változó, az egyes nemzetek kultúráját mégis a lélek specifikus jegyei határozzák meg. A nyelvnek, mint a kultúra egyik ágának különleges szerepet tulajdonít a szerző. Az ugyanis nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem „olyan forma, amelyen keresztül a lélek közvetlenül a leghitelesebben, a leggazdagabban megnyilatkozik, – az maga a lemeztelenedett lélek.”⁹ Foglalkoztatja az is, hogy a művészet egyes ágaiban milyen módon van jelen az egységes karakterű nemzeti jellem. A következő sorokból kiderül, hogy a XIX. század második felében, amikor a román államiság fejlődésének egyik legdöntőbb szakaszába ért, milyen szerepet szán a nemzeti kultúrának. Annak „az a felmérhetetlen jelentősége, hogy nemcsak kifejez egy népet, hanem megőrzi, és a nemzeti öntudat szintjéről elvezeti magához a nemzeti élethez”.¹⁰

Xenopol korai tanulmányai magukon viselik nyugat-európai élményei felkavaró hatását; egyéni ötvözetben ugyan, de sűrűn felbukkannak Kant, Locke, Buckle gondolatai. Az 1869-ben megjelenő „*A civilizáció története*”¹¹ lényegében Guizot, Buckle, Hartepole Lecky, Droper műveinek ismertetése. Fejlődését illetően annyiban jelentős, hogy levonja a következtetést: a történelem nemcsak az események egymást követő sora, hanem alakulásában törvényszerűségek játszanak szerepet, amelyek közül az egyik legfontosabb a gazdasági tényező. A *Tanulmányok, amelyek jelenlegi helyzetünket tárják fel*¹² című kötetében a gyors társadalmi változások hívének bizonyul: a Nyugat-Európában honos törvényhozási reformok és intézmények bevezetését sürgeti. Xenopol számára ezúttal a nemzeti egység, mint a román nép önmegvalósításának egyetlen útja nem jelenti a már-már öncélúság határát súroló magábafordulást. Ráébred arra, hogy „annak a népnek, amely nyomot akar maga után hagyni a történelemben, hozzá kell járulnia az emberiség javainak gyarapításához.” A *Gazdaságtörténeti tanulmányok*¹⁴ című munkájában a nemzeti ipar fejlődésének alapjait kívánja megvetni, mégpedig az ország iparosításának felgyorsításával, állami protekcionizmus segítségével, amely egyúttal a külső konkurenciától is védelmet nyújtana. Nem kevesebbet jelentene ez Románia számára, mint az ország függetlenségének és a nép jólétének biztosítását, és ez az egyetlen út arra, hogy „az elmaradott Romániából fejlett polgári Románia legyen”. Jóllehet a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet problematikája foglalkoztatja, nem szívesen használja ezeket a gazdaságtörténeti kifejezéseket sem ebben, sem a későbbi munkáiban. — Jellemző például, hogy a Románok története 14 kötetében egyetlen egyszer sem írja le ezeket a kifejezéseket. Ugyanitt említést tesz viszont a mezőgazdaság modernizálásának fontosságáról, de erről csak az 1907-es általános román szakemberek hatására gondolkodik el komolyabban, amikor gazdasági szakemberek, politikusok és írók társaságában maga is tollat ragad, és papírra veti elképzeléseit a parasztság sorsának megjavításával kapcsolatban, anélkül, hogy nagybirtokokat fel kellene osztani. *A parasztság sorsa megjavításának módzatai*¹⁵ című tanulmányából világosan szembetűnik Xenopol liberalizmusának határa. Az 1864-es agrárreformmal kapcsolatos véleményét már a Románok története Dácia Trajánában c. művében elmondotta. Eszerint az 1848-as erdélyi jobbágyfelszabadítás, amely megszüntette a robotot, a parasztságot úgy juttatta földhöz, hogy a megváltást az állam fizette, és „ez érvényes volt a magyar, a román parasztságra egyaránt. Ezzel szemben az 1864-es törvények szerint a megváltást a parasztságnak kellett fizetnie, nem kapott sem legelietési, sem erdőhasználati

jogot, s megszüntették a földesúrnak a szervezeti szabályzatban lefektetett azon kötelezettségét, hogy a fiatal házasoknak a megélhetéshez szükséges földet juttasson. „Annyi a paraszti életre szakadt baj, hogy szinte lehetetlen felsorolni” – írja. A további földosztásnak mégis határozottan ellene van, mert szerinte ez azt a veszélyt hordozná magában, hogy egy idő múltán nem lenne mit tovább osztani. Melyek hát azok a módozatok és eszközök, amelyekkel javítani kíván a parasztság helyzetén? A nagybirtokon kialakult bérleti rendszer továbbfejlesztése; állami földek felvásárlása egy Földműves Bank segítségével; a munkaszerződések feltételeinek enyhítése; a karhatalommal történő elővezetés eltörlése; a földművelés és állattenyésztés színvonalának emelése; zöldség és gyümölcsstermesztés; a téli hónapokban a háziipar kialakítása; a legelő biztosítása; a falu kulturális és egészségügyi színvonalának emelése. Mindezek híven tükrözik Xenopol jószándékát, de bizonyítékai korlátainak is. Ezzel a tanulmányával tulajdonképpen lezárultak gazdaságtörténeti kutatásai, amelyek egyébként kiváltották a román liberális burzsoázia rokonszenvét, olyannyira, hogy Ion. C. Brătianu, a párt egyik vezetője személyesen kérte fel, hogy lépjen be a pártba. Már első nyilvános politikai szereplése mély nyomot hagyott a román politikai gondolkodásban: azzal ugyanis, hogy a putnai Ștefan cel Mare ünnepségekre 1871-ben meghívta a berlini és budapesti román egyetemi hallgatókat, örökségül hagyta az országhatároktól független közös irodalom, közös értelmiségi hivatás gondolatát. Először rajzolja fel a közös jövő útját: „mindannyiunknak azon kell munkálkodni, hogy egyesüljünk az erdélyi és a Prut mentén élő románokkal”.¹⁶ *Az orosz-török háborúk és hatásuk a román fejedelemségekre*¹⁷ című tanulmányában még erélyesebben fogalmaz, – mondván, hogy egy népnek nemcsak joga, hanem kötelessége is azon munkálkodni, hogy egységes állami keretek között éljen. A félreértés elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy ennek ellenére nem tekinthető a román militarizmus képviselőjének sem ekkor, sem később az első világháború idején, hiszen akkor a semlegesség mellett foglalt állást.

Xenopol, aki 1871-ben, mint a jogi és filozófiai tudományok doktora tért vissza hazájába, tizenkét évi ügyvédeskedés után, szintén Brătianu felkérésére elvállalja a iasii egyetemen a történelmi katedrát, hogy ezután csak a román történelem tanításának, illetve írásának szentelje életét. Első előadásai Hunfalvy és Rössler koncepciója cáfolatának szánta, amely szerint a román nép a Duna déli részén alakult ki, s csak 1241 után jelent meg Erdélyben. A *Rössler elmélete*¹⁸ címet viselő tanulmánya már magában hordozza a Románok története alapgondolatának csiráit. E gondolatot 1900-ban a

Párizsban megtartott Nemzetközi Történészkongresszuson négy pontban foglalta össze: 1. egyetlen valahol már megtelepedett nép sem hagyta el a helyét a népvándorlás alatt, 2. a mai románok a dákö-római nép leszármazottai, 3. a román nép majdnem száz százalékosan földművelő nép volt, 4. ezt a foglalkozást akkor is megtartotta, amikor a hóditók, a magyarok elrabolták a földjeit.

1888-ban lát először napvilágot az összesen 14 kötetes életmű, amely *A Románok története Dácia Trajánában címet viseli. Xenopol* nagy tudással nyúl minden kérdéshez, megjegyzendő azonban, s ez érvényes a mű egészére, hogy gyakran mellőzi a józanabb és a tárgyilagosabb mérlegelést. Gazdag forrásközléssel igyekszik minél hitelesebbé tenni az elmondottakat, de erőlködése, hogy a koncepciójához igazítsa az eseményeket, hogy annak megfelelő magyarázatokkal szolgáljon, komolyan csökkenti értékeit. Romantikus történetnézet és a népiség naív szemlélete tükröződik azokban a fejezetekben, amelyekben a moldvai és a havasalföldi viszonyokat eszményinek mutatja be. Ezt az ideális állapotot az erdélyi földhasználat feudális viszonyainak betörése változtatta meg szerinte. Bármennyire is kitűnő ismerője a román történelem legrégebbi viszonyainak és a román középkomak, a munka legértékesebb, mert legobjektívebb része mégis a XVIII–XIX. század történetének leírása. A legkevesebb félremagyarázásra ez a korszak nyújt lehetőséget. Itt nem kell tovább birkóznia azzal a feladattal, hogy minél elfogadhatóbbá tegye a dákö-román kontinuitás elméletét, és a középkori román államot Európa megvédője szerepével ruházza fel. Figyelemreméltó ez a korszak abból a szempontból is, hogy itt foglal állást amellett, hogy a nemzeti mozgalomról csak a XIX. század elejétől kezdve lehet beszélni. Nem érdektelen emlékeztetni arra, hogy a marxista román történész, Lucrăţiu Pătrăşcanu hasonló álláspontot képviselt – sokakkal, így Iorgával is ellentétben, akik szerint a román modern nemzeti mozgalom sokkal régebbi keletű a nyugat-európainál. Egyéni megoldást választott Xenopol, amikor a román történelmet négy nagy fejezetre osztotta: I. i. e. – 1290-ig a román nép kialakulásának kora; II. 1290–1654 a szláv hatás időszaka; a román középkor; III. 1653–1821 a görög befolyás kora, újkor; IV. 1821-től napjainkig. a nemzetté válás kora, legújabbkor.

Xenopol és a dákö-román kontinuitás. Xenopol felfogása szerint a dákö állam technikailag fejlett katonáállam volt, lakóinak fő foglalkozása a földművelés. Éppen ezért a római hóditás főleg a városi elemeket érintette, és a rómaiak kivonulása alkalmával is ez az erősen keveredett vezetőréteg hagyta csak el az országot. A nép zöme, amely foglalkozásának megfelelően falun

élt, helyben maradt. Xenopol az elmondottakat főleg helységnévkutatással igyekszik bizonyítani. Első magyar kritikusa, Hunfalvy Pál viszont a román történész által dák eredetűnek tartott helységneveket etimológiai alapon szláv és magyar eredetűnek ítéli. Xenopolnak az a kijelentése, hogy bár egyetlen népvándorló nép sem foglalta el Dáciát, a dákó-román nép mégis kénytelen volt a hegyek közé menekülni, és ott átmenetileg visszatérni a nomád pásztorkodásra, Hunfalvy²¹ gúnyos megjegyzéseinek céltáblája lesz. Felvetette a kérdést: ha Dáciát nem foglalták el, miért kellett a lakósságnak elmenekülnie? Xenopol okfejtésének hézagjai, tudománytalan érvei valóban számos ilyen kérdés feltételét teszik lehetővé. Azok közé a román történészek közé tartozik, akik kizárólag a szláv együttélés tényét és hatását hajlandók elfogadni. Ennek következményeit Xenopol a következő pontokban foglalja össze: 1. a Dunától északra vegyesek a helységnevek, 2. a földművelés, állattenyésztés, az egyházi és a politikai élet nyelve egyaránt szláv eredetű, 3. 892-ben a dákó-román nép a szlávokkal együtt a bolgárok fennhatósága alatt hatalmas, a Tiszától a Dnyeszterig, a Dunától a Kárpátokig tartó birodalmat alkotott. Végezetül kijelenti: a magyar krónikák, az orosz Nestor krónikája és a Nibelung énekek egyaránt arról vallanak, hogy a magyarok bejövetelkor Erdélyben több önálló román állam létezett: Mén-Marót, Gelou, Zalán és Kean vajdák vezetése alatt.

A román nép függetlenségi törekvései. Az erdélyi „őslakosság” számára, a magyarok bejövetele a „tatárjáráshoz” hasonló „magyarjárást”²² jelentett. Jellemzésükre magának nem lévén szava, Xenopol azokat a középkori naív forrásokat hívja segítségül, amelyek szerint a magyar mongol eredetű, csúnya, vértől csöpögő kezű, aki ellensége szívét kihatítja, feldarabolja és megeszi. A magyarok és a többi népvándorló nép között abban látja a különbséget, hogy a) a magyarokkal egy hódító nép tört be a bolgár fennhatóság alatt élő keresztény és független államokba; b) a hódítás első szakaszában a románok helyzete változatlan maradt, földjeiket megőrizhették; c) az erdélyi nemesség többsége román eredetű; d) a vajdák és kenézek függetlenségét Károly Róbert is megerősítette; e) a iux valachorum nem szenvedett csorbát, f) „a parasztság nem volt más szolgálatra kényszerítve, mint a katonai szolgálatra”²³. Kitér a székelyek eredetének problematikájára is, akiről az a véleménye, hogy jó 60 évvel megelőzték a magyarokat, illetve mint azok egyik csoportja, a besenyők támadása elől menekülve Moldovában találtak menedéket, míg a magyarok zöme 830-ban Leo bizánci császár hadjáratában vett részt. A Románok története Dácia Trajánában harmadik kötete mutatja be a fiatal román államalakulatok harcát a „mindenfajta megsemmisítési tö-

rekvésekkel szemben”.—²⁴ IV. Bélának a johannita lovagrendnek a dományozott oklevelére hivatkozva öt román fejedelemséget említ: Ioan, Severin, Farcas, Litovoi és Seneslau fejedelemségét, mint Moldova és Havasalföld megalapítása előtti államokat. Xenopol nyomán a mai történetírás is ezeknek a feltámasztásán szorgoskodik, mint ahogy szintén Xenopol nyomán kísérlik meg rekonstruálni a homályba vesző Negru Vodă alakját és tetteit. Xenopol nyomatékosan hangsúlyozza: a jobbágyi szolgáltatás ismeretlen volt a Kárpátokon túli területeken; a fejedelem vagy vajda kinevezése választás útján, a lehető legdemokratikusabb úton történt; a nemesség két részre oszlott, született, és tisztségviselő azaz kinevezett nemességre; és a szerinte fejlett városi élet nemcsak a kereskedelem, hanem az egyes iparágak és mesterségek virágzását is biztosította. A következő két könyv, a negyedik és az ötödik: *Ștefan cel Mare kora* és *Mihai Viteazul kora* címen foglalja össze nemcsak Moldova és Munténia, hanem Erdély harcait is a török ellen. Az első tulajdonképpen azoknak a tragikus eseményeknek a sorozata, amely a függetlenség elvesztéséhez vezetett. A román történelem kutatása során visszatérő kérdése a személyiség szerepe. Szerinte a nagy személyiség képes arra, hogy a történelem alakulását döntő módon befolyásolja. Ilyen volt Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul és később Cuza fejedelem. Ștefant, akiben „Európa megmentőjét” tiszteli, akinek még „a magyarok és a lengyelek csalfaságait is le kellett győznie”, méltán csak Ioan de Huniade (Hunyadi János) neve mellett lehet említeni – írta Xenopol.²⁵ Rengeteg forrást használ fel az izgalmas, szinte mesés fordulatokkal teli események dokumentálására – egyformán ismeri a nyugati, a magyar, a hazai és a kelet-európai forrásokat és feldolgozásokat, s így azután szövegén akarata ellenére is átvilágít a történelmi valóság: Moldova, Havasalföld és Erdély népeinek közös erőfeszítése a török hódítás feltartóztatására. A függetlenségi harcok ismeretése alkalmából jelentős fejezetet szentel a román katonai szervezet bemutatásának, bár főleg annak társadalmi összetevőit ismerteti. Réálisan látja, hogy a török befolyás növekedése milyen áldatlan helyzetet teremtett belpolitikai szempontból is: a fejedelmi trón megvásárolható lett, nőtt a szakadék az országrészek uralkodói és a bojártság között, az utóbbiak pártokra szakadtak. A fejedelmek jelentéktelen sorából emelkedik ki Mihai Viteazul, azaz Vitéz Mihály, akiben a szerző a katonai zsenit és a diplomácia kiváló mesterét tiszteli. A legújabbkori történetírásban Xenopol tudatosította, hogy Mihái-t nem kisebb vágy hevítette, minthogy egyesítse a három fejedelemséget, mert felismerte: „Erdély nélkül román állam nem létezhet”.²⁶ Érdekes magyarázattal szolgál Miháinak az erdélyi fejedelmekkel

kapcsolatos eljárását illetően: „Mihai tudatában volt annak, hogy az adott pillanatban függősége nagyobb az erdélyi fejedelmektől mint a töröktől” Az osztrák függőség elismerése tehát szerinte taktikai lépés volt csupán. Mihai vereségét kizárólag a körülmények szerencsétlen összejátszásával magyarázza. Az ember és a tudós korlátai lepleződnek le akkor, amikor kiderül: Xenopol számára az ország függetlenségi harcainak bázisa egyedül a nemesség lehet, a népről, mint passzív tömegről az a véleménye, hogy „bele-törődött sorsa megváltoztathatatlanságába, s csak igavonó baromnak számított. Számára minden Isten rendeltetése volt”.²⁷ Azonban még ugyanebben a fejezetben ellentmondásba kerül magával egyszer akkor, amikor az erdélyi parasztfelkelések sorozatának erősen román jelleget tulajdonít, másodszor akkor, amikor nagyon helyesen ezekben az osztályharc formáit is felismeri, harmadszor akkor, amikor előző állításaival ellentétben kijelenti: ezek a román és magyar nép közös társadalmi megmozdulásai voltak. Egyik későbbi munkájában²⁸ ismét visszatér Mihai Viteazul személyiségéhez, s ezzel elindítja a napjainkban tetőző, a társadalomtudományokra és a művészetekre is áterjedő Mihai Viteazul kultuszt.

Sikeresen oldotta meg azt a feladatot, hogy a III. szakaszt az 1653–1821-ig tartó görög hatás korát a maga rendkívüli bonyolultságában, összes negatív és pozitív eredményeivel együtt bemutassa. A modern történetírás igényének leginkább ettől a fejezettől kezdve felel meg: A politikai események mellett fontos gazdaságtörténeti, és a kulturális élet alakulását tartalmazó fejezeteket közöl, és valóságos művésze a társadalmi tabló megrajzolásának. A periódus elnevezése itt indokoltnak tűnik, hiszen a XV–XVI. századra hullámvölgybe kerülő románokkal szemben – ez vonatkozik a társadalom minden rétegére – egyre nagyobb hatalomhoz jut először a vallási-kulturális, majd a kereskedelmi, végül a politikai életben egy rendkívül életrevaló nép, a görög. Nagyon fontos felismeréshez jut el Xenopol, mikor megállapítja, hogy akkor, amikor a fanarióta korszakban a nemesség „politikai öntudata fokozatosan csökkent, majd teljesen megszűnt”, a nép volt az, amely nyelvében és szellemében őrizte a román tudatot. Azt, hogy a XVII. századot a román kultúra nagy századának nevezhette el, az erdélyi protestantizmus, az erdélyi református fejedelmek azon törekvéseinek tudta be, hogy az egyházi és a világi irodalom nemzeti nyelven szólaljon meg, függetlenül attól, hogy mely nyelvről volt szó. Nem térhetett ki az elől sem, hogy magyarázattal szolgáljon, miként viselkedtek a román fejedelmek, amikor válaszút elé kerültek: támogassák-e Erdélyt a törökök ellenében, vagy ha úgy fordult, a németek ellenében? A XVIII. századot a nagy ellentmondá-

sok századának nevezi, a nagy veszteségek és a nagy nyereségek századának, mert az ország kiszípolozása, a görögség tobzódása felélesztette a nemzeti öntudatot, és a területi veszteségek mellett – Olténia német, Bukovina orosz kézre kerül – a nagy reformkísérletek százada is volt egyúttal.

A nemzeti újjászületés kora

Xenopolnál első ízben találkozunk a Tudor Vladimirescu-féle felkelés olyan értékelésével, amely az objektivitás minden összetevőjét tartalmazza. Xenopol mutatott rá arra, hogy Tudor kezdetben a bojárság túlkapásai ellen lázadt fel. Felkelésének jellege azonban megváltozott, amikor Bukarestben kapcsolatba került a nemzeti párt képviselőivel, és magáévá tette követeléseiket: a görög elemek eltávolítását az országból. 1821 fordulópont a román történelemben. Szárnyakat kap a nemzeti érzés, s az azt képviselő nemzeti párt, amely ekkor szakad ketté: konzervatív és liberális részre. Ennek történetét külön monográfiában ismerteti majd.²⁹ A Szervezeti Szabályzat közéletét úgy ítéli meg Xenopol, mint az 1774 óta tartó fokozatos orosz terjeszkedés megpecsételését, amely az orosz törvénykezési reform mintájára „a bojárságnak biztosította a felemelkedés minden lehetőségét... de ami a parasztság sorsát illeti, ott visszaesés mutatkozik, megnöttek az adók és a szolgáltatások, úgyhogy ők viselik tulajdonképpen az állam összes terheit.”³⁰

Az 1848-as forradalmakat a liberális párt művének a nemzeti egységért való küzdelem kezdetének tekinti. Éles határt húz a forradalom lefolyása, a résztvevő társadalmi rétegek, illetve azok követelései között. Rámutat arra, hogy Moldovában a középnemesség legfájóbb pontja az ország függő állapota, és a parasztság körében épp ezért nem volt a megmozdulásuknak visszhangja. A munténiai forradalom csak annyiban oroszellenes, amennyiben a Szervezeti Szabályzat megreformálására törekedett, és szélesebb tömegbázisát a parasztság sorsára vonatkozó követelések biztosították. Erdélyben fonódnak össze szerinte is leginkább a társadalmi és nemzeti célkitűzések.

Alexandru Ion Cuza fejedelem uralkodást Xenopol „Cuza fejedelem történésze” úgy ábrázolja a XII–XIV. kötetben, mint Cuza szakadatlan küzdelmét a külső és belső erőkkel, amelyek valamiképp akadályát jelentették a modern Románia kialakulásának. Először meg kellett birkóznia azzal a feladattal, hogy a két országrészt egy szintre hozza – az egyesülés ténylegesen 1862-re valósult meg –, másrészt amikor a fejedelem egy lépéssel to-

vább akart menni, kénytelen volt a képviselők ellenére – Moldovában 1300 bojár képviselte a nemzetet – államcsínnyel alkotmányhoz juttatni az országot. Ez új politikai jogokat volt hivatva biztosítani az ország valamennyi lakójának, és elindította azt a folyamatot, hogy Románia megszabaduljon a nagyhatalmak bábáskodásától. Végezetül Cuza agrárreformmal kívánta a parasztság helyzetét megváltoztatni. Jelentős, és nemcsak egyházi vonatkozásban, hogy kiutasítja a görög szerzeteseket, és hozzákezd az egyházi birtokok államosításához. Nemcsak Cuzát, hanem Xenopolt is aggasztja a román érdekek védelme. Ebben az összefüggésben tér vissza ismételten a zsidókérdéshez. A zsidók száma a fanarióta korban még elenyésző, italmérésrel és kiskereskedelemmel foglalkoznak mindössze, mégis – írja – „ez volt az a két út, amelyen keresztül a moldvaiak pénze a zsebükbe vándorolt”.³¹ Helyteleníti, hogy az új alkotmánytól azt kívánják, rendezze a helyzetüket, és különösen azért tartja katasztrófálisnak a zsidók bevándorlását Romániába, mert nem asszimilálódnak.

Az anyag jellegéből adódik, hogy eme utolsó kötetek megírásához páratlan gazdag forrás állott rendelkezésére: feldolgozások, a korabeli sajtó, parlamenti naplók, visszaemlékezések. Utolsó két könyvét, amelyet maga is emlékiratnak szánt, Cuza fejedelem lemondásánál kívánta abbagyni, mert véleménye szerint „a jelen történelmének megírására a jövő hivatott.”³²

Nem tekinthető véletlennek, hogy Xenopol életműve utolsó kötete, utolsó fejezetében az Erdélyben élő románok helyzetét mutatja be az 1848–1867-ig terjedő periódushoz. Mihai Viteazul koncepciójához híven, azt az álláspontot képviseli, hogy Moldova és Havasalföld egyesülésével nem ért véget Románia kialakulása, hiányzik annak leggazdagabb, legértékesebb része: Erdély. Xenopol, aki felismerte a külföldi propaganda fontosságát, a világ közvéleménye elé viszi a román–magyar kérdést. Két erre vonatkozó tanulmánya³³ újratartalmi vonatkozásokban nem mond, csak a hangja élesebb a korábbiaknál. Az ellentét kibékíthetetlen a két nép között. A román, eme ősi kultúrával, és államisággal rendelkező népnek a magyar csak ellensége lehet, bármily kitűnő érzékkel adaptálta is az európai civilizációt. A közös múlt – a törökellenes harcok emléke – nem elégséges ahhoz, hogy a magyarság jóvátegye, amit a román nép ellen vétett, hiszen politikusai hol erőszakkal, mint Kossuth, hol fondorlatos módszerekkel, mint Széchenyi és Wesselényi, lényegében mind a románok létére törtek.

Xenopol gazdag és egyúttal súlyos örökséget hagyott hátra az utána következő történésznemzedékeknek, amelyek a kiérdemelt, iránta érzett tisztelet mellett nem feledkezhetnek meg az általa sokszor mellőzött objek-

tivitätsról, s az általa is meghirdetett szándékról, hogy a népek történetét az összes összetevő felülvizsgálása után úgy írják meg, hogy az ne újabb ellentétek forrása legyen, hanem a problémák tisztázásához vezessen.

JEGYZETEK

1. A.D. Xenopol: Studii privitoare la viața și opera sa. București, Ed. Academiei. 1972, 61. p.
2. A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiana. I. vol. Buc. Cartea Românească, 1925, 15. p.
3. Xenopol: Studii privind unirea Principatelor Buc. Ed. Acad, 1960, 251 p.
4. Xenopol: Istoria Romanilor... I. vol. 21. p.
5. Xenopol: Scrieri sociale și filozofice, Buc. Ed. Științifică, 1867. 364 p.
6. Isd. Xenopol: Scrieri sociale și filozofice; Istoria ideilor mele. 358–408 p.
7. Isd. Convorbiri Literare, 1868. II.
8. u.o. 159. p.
9. u.o. 232. p.
10. u.o. 280–281. p.
11. Isd. Convorbiri Literare, 1869, nr. 7. jun.
12. Convorbiri Literare, 1871. v. m. 8.
13. u.o. 8. p.
14. Iași, Steana României 1879
15. A.D. Xenopol: Mijloace de îndreptare ale stării țărâniei române. Iași, Tip. Progresul, 1907.
16. A.D. Xenopol: Scrieri sociale și filozofice. Buc. Ed. St. 1967.
17. A.D. Xenopol: Războaiele dintre ruși și turci. Iași, 1880.
18. Xenopol: Teoria lui Rösler, Iași, 1884.
19. Constantin C. Giurescu: Istoria românilor I. Buc. Fundația pentru Literatură și Artă, 1935, 164. p.
20. Constantin c. Giurescu – Dinu C. Giurescu: Istoria românilor, I. vol. Buc. Ed. Științifică, 1974. 129. p.
21. Hunfalvy Pál: A trájánusi Dákia rumunjainak történetei. Bp. A theneum, 1889.
22. Isd. Istoria Românilor... II. vol. 55. p.
23. u.o. II. vol. 148. p.
24. u.o. III. vol. 5. p.
25. 67., 69. p.
26. u.o. V. vol. 203. p.
27. 245. p.
28. A.D. Xenopol: Istoria lui Mihai Vodă Viteazul. Buc. 1915.
29. A.D. Xenopol: Istoria partidelor politice în România, I–II. Buc. 1910.
30. Xenopol: Istoria Românilor... X. vol. 121. p.
31. u.o. XIV. vol. 153. p.
32. u.o. 245. p.
33. A.D. Xenopol: Roumains et les Hongrois. Paris, 1896.
A.D. Xenopol: Magyars et Roumains devant l'histoire, Paris, Leroux, 1900.

SZEMELVÉNYEK

Ünnepi beszéd a putnai Ștefan cel Mare ünnepségek alkalmából,
1871. augusztus 15 (27)

„Ștefan cel Mare sirjához, ehhez a közös kegyelethelyhez, a közös jövő reménye hozott ma ide bennünket... Hiába tartottak minket csak arra hivatottnak, hogy útját álljuk a népvándorlásnak, s azután a török hódításnak, s mint aki ezt a feladatot teljesítette, számításaik szerint el kellett volna tűnjünk a történelem süllyesztőjében. Nem ez történt. A hosszú álom, s annyi gyötrelmes esztendő után életrekeltünk, és tele vagyunk bizalommal a jövőt illetően. Annyi hit buzog bennünk, akkora tűz feszíti keblünket, hogy biztosak vagyunk abban: az emberiségnek az a része, amelyet román népek hívnak, még nem árasztotta szét a világban, mint a napfény a sugarait, lelke kincseit... Nekünk románoknak, akik egy finomabb lélek jelenlétét, egy nemesebb szív dobogását érezzük magunkban, azon kell munkálkodnunk, bárhol, bármelyik országban élünk is, külön-külön és együtt, hogy megtaláljuk és közkinccsé tegyük azokat az eszközöket, amelyek lehetővé teszik közös vágyunk beteljesedését: az egységes román nemzetet.”

(A.D. Xenopol: Scrieri sociale și filozofice. Ediție, studiu, intr. comentări și note de N. Gogoneașă și Z. Ornea. București, Editura Științifică, 1967. 206–211.)

A románok története Dácia Traianában

A román nép története... amely népet a Kárpátok is kettéválasztanak... s messze nyugattól, minden közvetlen érintkezés nélkül él itt, minden oldalról idegen népektől körülvéve, akik teljesen közönyösek iránta, s csak ha saját érdekeik úgy kívánják, fordulnak a román nép felé,... annak az állandó harcnak a története, hogy megszülessen az összes románok egységes országa. Ez a vágy szállt fel minden torokból, az ország minden egyes pontjáról. Lehet, hogy még soká kell várnia, de akármint is legyen, minden tettünk egy lépéssel közelebb visz ehhez a szent célhoz. Boldog az a nép, amelynek ilyen vágya van, mert van miért éljen.

(A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Ed. 3. Introducere, 15–17.)

A gazdagok, különösképpen a városok római lakói, nem ragaszkodtak az új tartományhoz, és könnyen távoztak onnan. Ezzel szemben ott maradtak az elrómaisodott dákok, az őslakók, akik inkább választották azt, hogy szerényebb körülmények között éljenek, semhogy a könnyű élet után futva elhagyják hazájukat... Mivelhogy római szokás szerint a gazdagok a városokban laktak, megérthetjük, miért néptelenedtek el a városok, amelyek az idők folyamán rombadőltek... ezért találunk Dáciában oly kevés dáko-római helynevet...

Dácia megmaradt lakói a barbárok kegyetlenkedései elől a hegyekbe menekültek. Ott aztán átmenetileg kénytelenek voltak a földművelésről visszatérni az állattenyésztésre, a nomád pásztorkodásra..., a pásztorok aztán a nyájaikat legeltetve a legtávolabb eső részekre is elmentek, ahol újból összetalálkoztak, és így tulajdonképpen ismét egy egységet alkotott a dáko-román népesség...

Minthogy a szlávokat, akik tagadhatatlanul régebbi népessége Dáciának, mint a magyarok és a németek, tulajdonképpen felszívta a román nép, akik ilyenformán helyneveiket örökségül hagyták a románoknak. A többi néphez tehát a románból kerültek át ezek... A román az az anyatenger, amelybe a szlávok bőséges hullámai ömlöttek. De valamint a folyók nem tették édessé a tenger sós vizét, aképpen a szlávok sem változtatták meg a románokat.

(A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Ed. 3. Vol. I. 311, 312, 381 p.)

Nagy hadvezér, kiváló politikus, ügyes kormányzó, ime ez volt Ștefan cel Mare... aki egy népesebb országban egy Cézár vagy Nagy Károly lehetett volna. A kis Moldvában, működése színterén, ahelyett, hogy az emberiség történetét befolyásolta volna, csak arra szorítkozott, hogy védelmezze a világnak ezt a csöppnyi részét, ahol népe élt. De ezen a kis helyen, ahol neki élni és dolgozni adatott, nagyobb uralkodó vált belőle, mint amivel a nagy népek büszkélkednek.

(A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Ed. 3. Vol. IV. 126. p.)

Mihai Viteazul a császártól való függő helyzetét arra akarta felhasználni, hogy megszerezze először Erdélyt, utána Moldovát, és így egyesítse a Kárpát-medence eme három csodálatos országrészét... Mihai felismerte, hogy Erdély nélkül a román állam olyan, mint egy homokba áttűtetett gyümölcs-

fa, amely a büszke hegyek között tud csak gyökeret eresztetni és gyümölcsöt hozni, s ameddig nem lesz a román népé a Kárpát medence, az a bölcső, ahol született és felnőtt, életét élte, mint ez a gyümölcsfa, úgy ki lesz téve az időjárás viszontagságainak. Mihai Viteazult a munténiai parasztsággal kapcsolatos politikája arra kényszerítette, hogy hasonlóan bánjon az erdélyi parasztsággal is, s hogy ha szorosabbra fogta a munténiai bojársággal a kapcsolatait, Erdélyben is azt kellett tegye. Nem támogathatta az erdélyi parasztság felkelését a magyar nemességgel szemben, a forradalom lángja ugyanis átterjedt volna a többi országrészre, s magával ragadta volna a rab-ságban élő munténiai sorstársakat is. És Mihai, akinek Munténiában a bojárság volt a támasza, hogyan választotta volna Erdélyben a parasztságot? De ha itt támasza az ország vezető rétege, a nemesség volt is, ez sohasem volt szíve szerint. Kényszerhelyzete miatt utasította vissza a parasztságot, amely igazi támasza lehetett volna óriási tervei véghezvitelében, azt a parasztságot, amelynek nem kevesebbet köszönhetett, mint, hogy súlyos véráldozatok árán, de Erdély Mihai lábainál hevert.

(A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană. 3. ed. V. vol. 202–203, 334–335. p.)

Magától értetődik, hogy a magyar forradalom bukásával megszűnt a románok számára az a veszély, hogy Magyarországnak Erdéllyel történő uniójával a magyar nemzet elnyeli őket. Tagadhatatlan azonban, hogy az 1848-as forradalom igen jelentős nyomot hagyott maga után Erdélyben az összes, a román földön lezajlott forradalmak között, különösen szellemi vonatkozásban... a nemzeti öntudat újraszületését segítve elő. Mivel a románok nem rendelkeztek egyenlő jogokkal, politikai szerephez szerettek volna jutni, számarányuknak megfelelően, ott, ahol Erdély sorsát intézték. Ezért tört ki a harc a románok és a magyarok között az egyesülés kérdésében... és ekkor különös dolog történt: az Unió ellen nemcsak az értelmiség sorakozott fel, hanem a nép is, annak ellenére, hogy azokat a magyarok a szolgáltatások megszüntetésével, mint egy csalétekkel igyekeztek magukhoz édesgetni.

(A.D. Xenopol: Istoria Românilor din Dacia Traiană, 3. ed. XII. vol. 98. p.)

Magyarok és románok

Mire pályáztak a magyarok 1848-ban? Széchenyi és Wesselényi a magyar sovinizmusnak nem a tiszta képviselői, ők ugyanis elismerik a nemzeti-

ségeknek azon jogát, hogy nyelvüket ápolhassák, azzal a feltétellel, hogy ez nem béklyózza meg a magyar aspirációkat. Ők a nemzetiségeket a szabadság és közjogok biztosítása által a magyarság oldalára akarják állítani. 1841-től azonban a magyaroknak az a szándéka, hogy megnyerjék a nemzetiségeket, erőszakos jelleget kezd ölteni; azzal, hogy beírják nemzeti programjukba a túlzó magyarosítást, nem más, mint Kossuth Lajos néptribün hatására. Ez arra ösztönözte a népeket, hogy védjék meg a legdrágább kincsüket a magyarok ellen... Kossuth a magyar nép erejét a többi nemzetiség beolvasztásával kívánta növelni. A magyarok célja tehát Erdélynek Magyarországgal történő úniójával nem volt más, mint az, hogy a románok asszimilálásával saját népelemeiket növeljék meg. A románoknak azonban megvan a joguk ahhoz, hogy ellentálljanak a nemzetük halálának... ha Európa jelenlegi erőviszonyai megszűnnek, s ezzel a magyarok hatalmi helyzete is megváltozik, mindez csak rossz álom lesz, s csak a nemzetiségek lelkében hagy gyűlöletet nyomot a magyarok elnyomása. Ime ez hát a román nép kívánsága, amit a magyaroknak a milleneumi emlékünnepekre küld!

(A.D. Xenopol: Les Roumains et les Hongrois. Paris, 1896, 9–10, 35. p.)

BIBLIOGRÁFIA

1882

Prin cetatea Carpaților. București, Tipografia Göbl 170 p.

1887

Etudes Historiques sur le peuple roumain. Jassy, Șaraga Freres Libr. 310 p.

Influența franceză în România. Conferința ținută la 5 Martie 1887. București, Ig. Haimann Libr. 31 p.

1891

Romanii și Grecii în „La Revue de Géographie” din Paris. — Arhiva, 1890–1891. III. 449–469 p.

Les Roumain et les Grecs. — Revue de Géographie, XIV., XXVIII. 38–50. p.

Situation géographique du peuple roumain. — Revue de Géographie, Paris, XV. 19–26. p.

1893–1901

Lavisse, Ernst – Rambaud Alfred: Histoire générale du IV-e siècle à nos jours. Paris, Armand Colin. I–XII. (România története 1290–1601 közötti rész szerzője.)

1896

Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859. Avec une préface par Alfred Rambaud. I–II. Paris, Ernst Leroux éd.

Les Roumains et les Hongrois. Paris, Inst. Géographique de Paris, Gh. Delagrave.
 Les Roumains et les Hongrois à l'occasion du millenium magyar. – Revue de Géographie, XIX. 321–336, 430–445. p.

1900

Magyars et Roumain devant l'histoire. Réponse à M.A. de Bartha. Paris, Ernst Leroux ed. 29 p.

1901

Amintiri de călătorie. Iași. Tipo-lit. H. Goldner. 182 p.

1903

Domnia lui Cuza Vodă. I–II. Iași, Dacia.

1906

Franța și Germania în România. – România Lit. IV. 97–101. p.

1909

Les Roumains Histoire. Etat material et intellectuel. Paris, Libr. Delagrave, 151 p.

1914

L'influence intellectuelle de la France en Roumaine. Paris, Typ. Plon-Nourrit et Cie, 195–210. p.

România și Austro-Ungaria. Iași, Tip. H. Goldner, 144 p.

1925–1930

Istoria Românilor din Dacia Traiană. 3. ediție, I–XIV. vol. București, Cartea Românească.

1929

La France en Roumaine. (Son amitie, son influence.) – Cele Trei Crișuri, X. 86–88. p.

1967 Opere economice, Texte alese. București, Ed. Academiei. 321 p.

Scrieri sociale și filozofice, București, Ed. Științifică, 432 p.

A Convorbiri Literare című folyóiratban megjelent fontosabb tanulmányai:

Cultura națională. 1868.

Istoriile civilizațiunei. 1869.

Studii asupra stării noastre actuale. 1871.

Ceva despre literatura poporană. 1872.

Reforma așezămintelor noastre. 1873.

Herodot în raport cu istoria noastră. 1875.

Despre Rumänische Studies de Rösler. 1876.

Strabon în raport cu istoria noastră. 1876.

Starea noastră economică. 1878.

Studii economice. 1879.

Politica franceză în Orient. 1882.